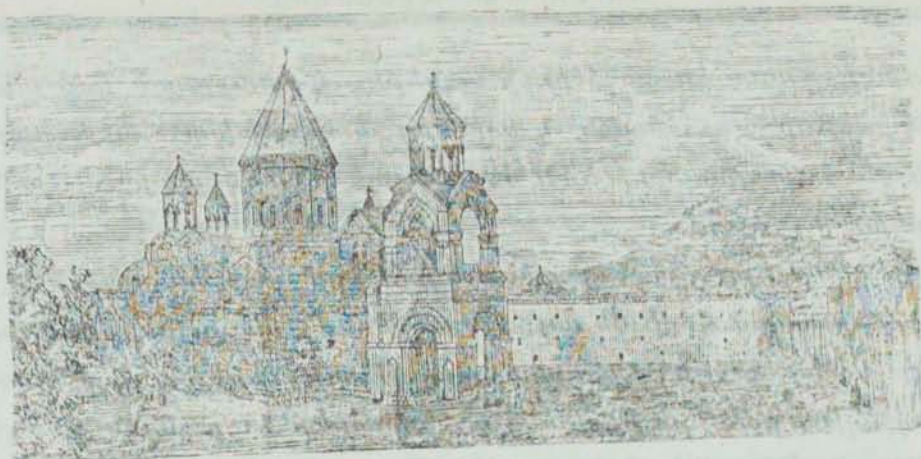

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Է. — ՇՐՋԱՆ ԺԵ.

1882

ՏԱՐԻ ԺԵ. ՅՈՒԼԻՍ 31.

ՓՈՐՁՈՒՆԵՐԻ ԱՆՏԵԱԼԻՑ.

Պատմութիւնից տեղեկանումենք, որ սորանից գրեթէ վեց դար յառաջ, երբ բուն Հայաստանի Արարաց, Թաթարաց եւ զանազան ազգաց իրերաճակատակ եւ տիրապետական մըրցմանց եւ արշաւանաց տապարէզ դարձաւ, հարիւր հազարաւոր հայեր՝ կրօնի, կեանքի, աշխատանաց եւ գոյից ապահովութիւն գտնելոյ յուսով թողին իւրեանց քաղցրիկ Հայրենիքն ու գունդազունդ գաղթեցին աշխարհիս զանազան կողմերը — ի Ահաճաստան, ի Պարսկաստան, ի Հնդկաստան եւ ի զանազան մասունս Եւրոպայի:

Սորա գաղթեցին այն, բայց տկամոյ. հեռացան իւրեանց Հայրենիքից, բայց արտասուօք. հեռացան նորանից մարմնով, բայց իւրեանց սիրտն ու հոգիքը աւանդ ձգելով Հայաստանի գրախտանման փայրերուն, երկնանման Տաճարներուն եւ Ա. Հարց նուիրական գերեզմաններուն, յաւիտեան Հայ անուանն ու Եկեղեցւոյն հաւատարիմ մնալ ուխտելով: Ո՞վ կարող էր երեւակայել թէ՛ այգալիսի մի ջերմեւանդն, Ազգին եւ Եկեղեցւոյն անձնուէր ժողովուրդը՝ երեք հարիւր աւելի կամ պակաս տարիներ իւր ուխտին մէջ հաստատ մնալուց յետոյ՝ իսպառ կ'անջատուի յաւիտեան կրօնաւոր իւր պաշտելի Ազգիցն ու Եկեղեցւոցը:

բայց այդ գառն իրողութիւնը ակներեւ կատարուած եմք տեսնում մեր ի Ահհատան գաղթեալ տարաբախտ հայ եղբայրների կեանքի պատմութեան մէջ, ինչպէս նաեւ ուրիշ մի քանի կողմերում:

Այն օրից, երբ այս հայ գաղթականները ոտք են գնում Ահհատանի օտար հողի վերայ, չէ անցնում մի քանի տասնեակ տարի, եւ ահա այդ՝ հարստահարութեանց երեսից փախտական գաղթականները իւրեանց աշխատասէր եւ տոկուն բնաւորութեամբ մեծամեծ հարստութեանց եւ նշանաւոր կալուածոց տէր գառնալով՝ նախանձելի տեղ են բռնում՝ զիրենք հիւրապարտ օտար հասարակութեան մէջ. նոցա բնակավայր քաղաքամասերն ու արւարձանները շուտով զարգարվում են Հայկական հոյակապ եկեղեցիներով, գաղտնիքով տպարաններով եւ հարուստ փաճառատներով. ի մի բան ասել՝ գտնում են իւրեանց ցանկացած կրօնի ապահովութիւնը ո՛չ — քրիստոնեայ ազգաց երեսից, աշխատանայ եւ կեանքի ապահովութեան հետ մէկ տեղ, Բայց այժմ՝ անցիր, բնիկեցո՛ւ, ծայրէ ի ծայր ամբողջ Ահհատանը, նորանում քանի՞ հայ բնականիք կգտնես 50 հազար հայ ժողովրդից մնացած, որ հայ բարբառոյ եւ եկեղեցւոյ գաւառութեան հետքը անգամ պահպանած լինի: Ի՞նչ եղան այն 50 հազար հայ գաղթականները, նոքա կուլ գնացին պապականութեանը չարաչար եւ ցաւալի միջոցներով. իրաւամբ ցաւալի եմ ասում, որովհետեւ են եւ այժմ՝ ոմանք, որոնք ունայն եւ անհիմն պատճառներից դրդուած կամաւ կուլ են գնում՝ կրօնի պատրուակաւ ծպտեալ տիրապետող ուժերից, իսկ ի Ահհատան գաղթեալ Հայք տկամայ եւ հարկեցուցիչ պարագաներից սուղեալ: Բացառեմք այն պարագաները ամենահարեւանցի կերպով մի քանի համեստ խորհրդածութեամբ հանդերձ:

Եթէ ծառը իւր արմատովն է ծառ, որիցսնունդ է ստանում հողաւ մի ազգ եւս իւր սեպհական Հայրենիքով, մայրենի լեզուովն ու ազգային ինքնութոյն եւ անկախ եկեղեցիովն է ազգ՝ բառի բուն նշանակութեամբ. Կարիւր ծառը արմատից, կրկորցնէ նա իսկոյն իւր կենդանութիւնը. բաժանիր մի հասարակութիւն իւր հայրենիքից, մայրենի լեզուից եւ իւր ազգային եկեղեցուց, կրկորցնէ նա իւր սեպհական ազգութիւնը. սա բազմատեսակ փաստերով ապացուցեալ ճշմարտութիւն է. Այսպէս

եւս իւրեանց հայրենիքից եւ նախնեաց նուիրական յիշատակներից արգէն անջատուած մեր Նահատանի հայ եղբարք բաժանուելով իւրեանց մայրենի լեզուից եւս՝ եւ ազգային եկեղեցուց՝ «մնաս բարեաւ» տաացին եւ իւրեանց հայ ազգութեանը:

Թող զիս չմեղադրեն ընթերցողք իրրեւ կրօնական ցաւով անցից անտեղի յեզջեղիչ, այս անցից յիշատակութեամբ եւս ամենեւին զխառնորութիւն չունիմ՝ աննպատակ կերպով մեր հին վերքերը նորոգել, այլ նոցա մի քանի կետերն իրրեւ կենդանի օրինակ ներկայացնել ընդդէմ ինչ ինչ թիւր կարծեաց, ընթացից եւ ուղղութեանց, որոնք ներկայումս եւս սկսել են երեւան գալ ի տեղիս տեղիս մեր հայ հասարակութեանց մէջ: Ահնչ է պատմութեան նպատակը, եթէ ոչ ներկայ սերնդոց առաջի առնել անցելոց չար ու բարի արարքը, չարէն խորշել տալու՝ եւ բարւոյն հետեւել տալու համար: Ահա այս նպատակաւ է եւ իմ այս տխուր անցից յիշատակութիւնը:

Արդարեւ միայն այն ազգին եւ հասարակութեանը, որի գլուխը հովիւը վարձկան է, որ իւր անձնական շահերը ազգայինէն հասարակականէն վեր կդասէ, որ առաւել իւր անձնական կրքերն ու հաճոյքները՝ քան իրեն ժողովրդեան նիւթական եւ բարոյական պէտքերը յագեցնելու կաշխատի: Ի Նահատան գաղթեալ Հայոց գլխուն այս կորստաբեր աղէտը թափողը եղաւ այսպիսի մի վարձկան հովիւ, ազգադաւա խորդախամիտ եւ անտամուր հեծն իւր օտարամիտ համախոհների աջակցութեամբ, որոնք օտարաց շնորհիւ պատուաւորուած էին իւր ժողովրդեան միջից: Առքա իւրեանց փառամոլութեան եւ շահասիրութեան անյադ ախտերը յագեցնելու եւ միեւնոյն ժամանակ իւրեանց հակադադափար մասնաւոր անձանց վրէժխնդիր յալթողներ հանդիսացած լինելու համար՝ օտարաց — եզուխտաց ուժովը զրահաւորուած՝ այնչափ հարստահարեցին խեղճ ժողովրդեան նիւթաւէս եւ բարոյապէս, մինչեւ որ խեցին նոցա իւրեանց աննպատու արմատից, խեցին իւրեանց ազգ, եկեղեցու ծովից, մոռանալ տաին իւրեանց մայրենի լեզուն, անջատեցին Հայ ազգութեան քաղաքական խորիւսի եւ կեդրոն Ա. Էջմիածնից եւ պատուատեցին իւրեանց պապոյց աւանութեան բնի վերայ: Այս խորամանկ աղուէտներն ամենայարմար միջոցը յաջողեցան ձեռք բերել կործանելու համար այն ազգը, որը կործանել կամ խախ-

տեղ տկարանում էին հապուհներ, Յագկերաներ, Չարմաղաններ, Այլապարաններ եւ այլ բանաւորք:

Արդեօք չկան եւ ներկայումս նոյնատեակ մարդիկ նոյնօրինակ ազգակործան դերեր խաղալիս, թէպէտ այլ եւ այլ միջոցաց պատրուակաց տակ ծպտեալ՝ ոչինչ պակաս քան չիք Նիկոլն ու նորա համախոհները: Այո՛, հայ ժողովրդեան արգի կայութիւնը այնպիսի ձախող հանգամանքներով եւ վտանգաւոր պարագաներով է շրջապատած, որոց մէջ թէ՛ ներքուստ եւ թէ՛ արտաքուստ շատ նենգամիտների եւ ազգատեսացների է յաջողում պղտոր ջրում ձուկն որսալ, գաւել, խաբել, միայն թէ՛ մի քայլ յառաջ անցնել կարողանան եւ շահել իրանց փառասիրութիւնը: Կիտաւորութիւնը նոյնն է, իսկ աւարը ըստ գիւղաց եւ ըստ յաջողելոյ:

Պէտքէ խոստովանել եւ այս որ՝ որչափ եւ Ահհատանի հայերի կորստեան պատճառը սեղեակի չիք Նիկոլի եւ նորա նմանների փառամարտութիւնն ու շահասիրութիւնն եղան, այնու ամենայնիւ ոչ սակաւ ոյժ եւ քաջակերութիւն էին տալիս նոցա արարմանց եւ ընթացից նոյն ժողովրդի այն թիւրամիտ մասը, որ օտար կրթութեան եւ դաստիարակութեան ազդեցութեան տակ բոլորովին իւրեանց նախնիներից խորթացած՝ սակաւիկ մի ազգասիրութեամբ հանդերձ՝ իւրեանց բարեկեցութիւնն ու լուսաւորութիւնն անմիտ օտարասիրութեան մէջ էին որոնում, եւ միշտ ընդգէժ էին ժողովրդեան այն պահպանողական մասին, որ ազգային եկեղեցւոյն, նորա առանձնայատկութիւններին, նորա կարգաց ու կանոնացը միշտ ջերմ պաշտպան էին հանդիսանում ամենայն պարագայից մէջ՝ սակաւիկ մի կոպտութեամբ հանդերձ: Այս թիւրամիտ մասը իրենց Հայկական եկեղեցին ոչ—քրիստոնեայ ազգաց հալածանքից ազատուած եւ քրիստոնեայ ազգից հովանաւորուած գտնելով՝ նորա գոյութիւնը բոլորովին ազահովուած էր համարում եւ մի տեսակ անտարբերութեամբ անփոյթ էր մնում նորա կարգաց ու կանոնաց ճիշտ պահպանութեան մասին: Այս թիւրամիտները չէին կարողանում հասկանալ, որ այն՝ իւրեանց ձեռք բերած կարծիքական ազատութեան տակ՝ իւրեանց ազատ ու անկախ եկեղեցւոյն աւելի վտանգներ էին սպասում, քան ոչ—քրիստոնեայ ազգերից սպառնացածները: Սոքա իւրեանց թերի հասկացողութեամբ չէին կարողա-

նում խախտողները իւրեանց ազգային հոգեւորական եկեղեցւոյ եւ տիրապետել ձգտող պապական եկեղեցւոյ մէջ, եւ հետզհետէ անգգայի կերպով ենթարկվումէին վերջնայն ճշմարտ պատգամութեան տակ՝ այնպէս որ իրր երեք հարիւր տարուց յետոյ իւրեանց եկեղեցւոյ եւ առաջնորդի յարաբերութիւնը իսպառ-գազարեցրին Ա. Էջմիածնից եւ իւրեանց ազգային հաստատութիւնքը ենթարկեցին պապական եկեղեցւոյ վարչութեան ներքոյ պապական եկեղեցւոյ ցանկութիւնն ու նպատակն եւս այս էր, որին հասնելու համար այդ երեք հարիւր տարուայ ընթացքում մեծամեծ ջանքեր էր անում եւ հազար ու մի որդայթներ լարում թեւ ու թիկունք ունենալով լեհական — քրիստոնեայ իշխանութիւնը եւս Թէպէտ եւ Ժողովրդեան այդ թիւրամիտ մասն եւս վերջապէս զգաց իւր սխալմունքը, երբ պապական եկեղեցւոյ ճշմարտ ոգին ծանրացաւ իւր վերայ, բայց այնուհետեւ շատ ուշ էր. ազատութեան ելք չկար՝ բաց ի փաղթականութեան փախուստի գիմելէ։

Տարաբաղբարար ներկայումս եւս ի տեղիս տեղիս մեր ազգայնոց ոմանց անփութութիւնն Ազգային եկեղեցւոյ կարգաց եւ կանոնաց պահպանութեանց մասին, ինչպէս նաեւ եկեղեցականաց ոմանց մերթ օգիւթութիւնը, երբեմն անտարբերութիւնը, շահախնդրական ձգտումքը միայն ոմանց անհեռատես վարմունքն ազգային հաստատութեանց վերաբերմամբ, ոմանց չափազանց օտարամոյթութիւնն ու արհամարհանքն ազգային առնչութեանց եւ սովորութեանց, ոմանց եւս ստուն յարաբերութիւնը գէպի Հայ — ազգութեան բարոյական կեդրոն Ա. Էջմիածինը եւ երբեմն եւս ոմանց իսպառ հեռակացութիւնը նորանից, այս ամենը միթէ Լեհաստանի Հայոց թիւրամիտ մասին ընթացից եւ ուղղութեան ճիշտ պատկերը չեն ներկայացնում։ Եթէ մենք չունիմք այնչափ հեռաեռութիւն, կամ թէ մեզ այսպէս է առայժմ ձեռնառու, որ չենք կամենում կամ կարողանում մեր այս թիւր վարմանց եւ ընթացից՝ ազագայում անշուշտ յառաջանալի վնասարեք հետեւանքը նախատեսել եւ զգուշանալ, միթէ մեր ազգայն սերնդի ողջամիտ մասը անաչառ գոտաւորանաւ չէ՞ գոտաւորարեւելու գմեղ մեր այսօրինակ թիւր վարմանց եւ ընթացից համար, երբ նոցա հետեւանաց գառն մրուրը նա հարկադրուած կլինի քամել ցլատակ։

Ներուի ասել, որ Հայի պակասութիւններից մին եւս այս է, որ կանխաւ չէ ջանք անում նախատեսել իւր թիւր ընթացից, վարմանց եւ ուղղութեան վնասարեւր հետեւանքները եւ նախատեսողներին եւս չանտալով եւ յամուելով՝ մեծամեծ զոհեր է տալիս եւ ապա ստըճանալով գալիս է ուղիղ ճանապարհի, բայց շատ անգամ տարաժամ եւ տղարգիւն կերպով:

Այս համառօտ խորհրդածութիւնները անելու տեղիք տուեց ինձ՝ Հնդկաստանի սահմաններում Հոլանդական օրհասակաւորութեան ներքեւ եղած ձաւա կղզւոյ մերազնեայց գովելի հեռատեսութեամբ խմբագրած կանոնագրութիւնը իւրեանց ազգային եւ եկեղեցական գոյութեան եւ հաստատութեանց եւ գումարաց ազահով վարչութեան մասին, որը տեղական քաղաքական իշխանութեան կողմից հաստատելուց ու վաւերացնելուց յետոյ՝ Պարսկաստանի եւ Հնդկաստանի Առաջնորդ Գեր. Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսի միջոցաւ մատուցած են Ազգիս Վեհափառ Հայրապետին, եւ զոր ամբողջութեամբ հրատարակում ենք Արարիկի ներկայ ամսատետրի միջոցաւ ի գիտութիւն եւ յօրինակ նոյնատեսակ պարագայից մէջ գտանուող Ազգայնոց մերոց:

Յիշեալ Գեր. Առաջնորդի կազմած վիճակագրական տեղեկութիւններից երեւում է, որ գեւ 1876 թուին Բթաւի քաղաքում գտանվում էր 75 հոգի հայ բնակիչք 15 տանց մէջ գետեղեալ, յորոց 45ը արական եւ 30ը իգական: Սուրբայի քաղաքում եւ նորա շրջակայքում՝ 75 հոգի՝ 12 տանց մէջ գետեղեալ, Սմարանգ քաղաքում եւ նորա շրջակայքում՝ 27 հոգի 4 տանց մէջ գետեղեալ, յորոց 24ը արական եւ 3ը իգական: Իսկ ձաւայի այլ եւ այլ կողմերում զանազան առեւտրովք զբաղւած՝ 25 — 30 հոգիք:

Ազգիս Վեհափառ Հայրապետն եւս գովելով ձաւայաբնակ մերազնեայց այս հեռաւեւ ընթացքը եւ օրհնելով նոցա ազգօգուտ ձեռնարկութիւնը՝ բարեհաճեց տալ կարգադրել Սինօգին Ա. Էջմիածնի օրագրութեամբ ի 27 փետրվարի տարւոյս՝ նախ իւր Տնտեսական, Գատառտանական եւ Հաշուարարական մասերում կազմել եւ պահպանել առանձին գործ. երկրորդ՝ Տպարանական Ժողովին պատուիրել ազատգրել նոցա կանոնագրութիւններից 100 օրինակ առանձին առանձին տետրակով եւ բաժա-

նէլ ամենայն վիճակաւ որաց, վիճակային Ատենից եւ Հոգեւոր
Կառավարութեանց Առաջատանի, այլեւ վիճակաւ որաց Տաճ-
կատանի եւ Պարսկատանի եւ այլոց Հոգեւոր վարչութեանց ի
տեղեկութիւն եւ յապահով պահպանութիւն ապագայ հար-
կաւորութեան համար, եւ երրորդ՝ Պարսկատանի եւ Հնդկաս-
տանի Առաջնորդ Գեր, Գրիգորիս Եպիսկոպոսին հրամանագրել՝
պատուիրել ձաւայի Հայագեաց Վարչական Ժողովոյն, որ որպի-
սի եւ իցէ փոփոխութիւն կամ յաւելումն եւ կամ պակասումն
եթէ պատահի՝ իւրեանց վարչութեան՝ կանոնադրութեան եւ
այլոց մէջ, անմիջապէս գրաւոր տեղեկութիւններ հաղորդէ
կամ Ս. Էջմիածնի Ս. Սինօգին կամ Աղգիս Վեհափառ Հայրա-
պետին ի գիտութիւն առ յապայն:

Ճաւայարնակ մերազնեայց այս հեռատես գործողութիւնը
սրբարեւ ամենայն գովութեան արժանի է, որոնք թէեւ ուշ,
այնու ամենայնիւ խոհամարար ի նկատի առնելով Լեհաստանի
եւ այլ եւ այլ տեղեաց Հայերի վնասաբեր եւ կորստական փոր-
ձերը, որոց այնչափ ազգային հաստատութիւններէց դուն ուրեք
եկեղեցիք միայն են մնացած այժմ, ձեռնարկած են այս վսեմ
գործը, իւրեանց ապագայ սերնդոց յարատեւ գոյութիւնը ապա-
հովելու համար՝ ապահովելով միանգամայն ազգային եւ եկեղե-
ցական հաստատութիւններն ու գոյրերն:

ՍԱՀԱԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.

ՍԵՏՄԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԷԻ

ԿԱՐԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆՆ ԷՆՅՈՑ Ի ՃԵՒԱ

Առաջին Ժողովրդեանն.

Պայման 1. Է ի ձաւ ժողովուրդ, որ գաւանի զիրօնս Քրիս-
տոնէութեան ըստ կարգաց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, եւ կոչի
Ժողովուրդ Հայոց ի ձաւ:

Դաս Ժողովրդեանն.

Պամ. 2. Ի դասու ժողովրդեանն են ամենայն Հայ Քրիստոնե-
այք՝ որք բնականան ի ձաւ, եւ կամիցին դասակցել նմին: